

Науковий журнал

«ScienceRise»

№5/1(10)2015

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Дьомін Дмитро Олександрович

доктор технічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
директор ПП «Технологічний Центр» (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Izabela Koneczak, PhD of New South Wales University, Sydney, Australia; Maria Angelica Miglino, Professor of University of Sao Paulo, Sao Paulo (Brazil); Elżbieta Pogroszewska, Professor of University of Life Sciences in Lublin (Poland); Francisco Salzano, Professor of genetics department, Biological Science Institute, Porto Alegre, RS, (Brazil); Thomas Sawidis, Professor of University of Thessaloniki, Thessaloniki (Greece)

ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ

Берглевич О. М., доктор ветеринарних наук, професор, Сумський національний аграрний університет (Україна); Касянчук В. В., доктор ветеринарних наук, професор, Сумський національний аграрний університет (Україна); Кухтин М. Д., доктор ветеринарних наук, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя (Україна); Ушаков В. О., доктор ветеринарних наук, професор, Державний науково-контрольний інститут біотехнологій і штампів мікроорганізмів (Україна)

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

Дробаха Г. А., доктор військових наук, професор, Національна академія Національної гвардії України (Україна); Смірнов Є. Б., доктор військових наук, професор, Харківський університет Повітряних Сил імені Кожедуба (Україна); Шмаков О. М., доктор військових наук, професор, Національна академія Національної гвардії України (Україна)

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Пересадько В. А., доктор географічних наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Україна); Суярко В. Г., доктор геолого-мінералогічних наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Україна); Холопцев А. В., доктор географічних наук, професор, Севастопольська морська академія

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Соловяненко Д. В., кандидат історичних наук, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут” (Україна)

МЕДИЧНІ НАУКИ

Георгіянц М. А., доктор медичних наук, професор, Харківська медична академія післядипломної освіти (головний редактор) (Україна); Болотна Л. А., доктор медичних наук, професор, Харківська медична академія післядипломної освіти (Україна); Клименко М. О., доктор медичних наук, професор, Харківська медична академія післядипломної освіти (Україна); Хвісюк О. М., доктор медичних наук, професор, Харківська медична академія післядипломної освіти (Україна); Mustafa Afifi, MD of Ras Al Khaima Medical University (UAE); Edna Arcuri, Professor of Universidade Guarulhos (Brazil); Martina Bellini, Professor of Università degli studi di Milano Bicocca; Clinica San Carlo, Paderno Dugnano–Milano (Italy); Katarzyna Borowska, Associate Professor of Medical University of Lublin (Poland); Iqbal A. Bukhari, Professor of University of dammam (Saudi Arabia); Hubert Daisley, Professor of University Of The West Indies(Trinidad and Tobago); Razvigor Darlenski, MD of Trakia University Stara Zagora (Bulgaria); Mehmet Doganay, Professor of Erciyes University (Turkey); Roy George, Professor of Griffith University, Queensland (Australia); Milos Jesenak, Associate Professor, MD of Comenius University (Slovakia); Prasanta Kumar Mitra, Professor of Sikkim Manipal University, Gangtok, Sikkim (India); Maria Nascimento, Professor of Rio de Janeiro State Federal University (Brazil); Shalini Sharma, Professor of Editor and proprietor Moksha Publishing House (India); Jyan-Gwo Su, Professor of National Chiayi University (Taiwan, Province of China); Koichi Watanabe, Assistant Professor of Kurume University School of Medicine, Kurume (Japan)

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Білик Н. І., кандидат педагогічних наук, професор, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського (Україна); Олійник В. В., дійсний член Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Україна); Самодрин А. П., доктор педагогічних наук, доцент; професор Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (Україна); Удоц О. А., член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України (Україна); Хомич Л. О., доктор педагогічних наук, професор, Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України (Україна); Чернишова Є. Р., доктор педагогічних наук професор, ДВНЗ “Університет менеджменту освіти” НАПН України (Україна); Alejandro Álvarez Nobell, Professor, Universidad Nacional de Córdoba (Argentina); Liberato Cardellini, Professor, Università Politecnica delle Marche (Italy); Salih Çepni, Professor, Uludag University (Turkey); M. Carmen Fonseca-Mora, Professor, University of Huelva (Spain); José A. García del Castillo, Professor, University Miguel Hernández de Elche (Spain); Bilal Güneş, Professor, Gazi University (Turkey); İzzet Kara, Professor, Pamukkale University (Turkey); Carmen Marta-Lazo, Professor, University of Zaragoza (Spain); Jacinta Opara, Professor, Universidad Azteca (Mexico)

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Власовець В. М., доктор технічних наук, професор, Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П. Василенка (Україна); **Гордеєв А. С.**, доктор технічних наук, професор, Українська інженерно-педагогічна академія (Україна); **Доценко Ю. В.**, кандидат технічних наук, Національна металургійна академія України (Україна); **Рябчиков М. Л.**, доктор технічних наук, професор, Українська інженерно-педагогічна академія (Україна); **Селів'орстов В. Ю.**, доктор технічних наук, професор, Національна металургійна академія України (Україна); **Триць Р. М.**, доктор технічних наук, професор, Українська інженерно-педагогічна академія (Україна); **Червоний І. Ф.**, доктор технічних наук, професор, Запорізька державна інженерна академія (Україна); **Wei-Ting Chen**, National Yunlin University of Science and Technology (Taiwan)

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Гандель Ю. В., доктор фізико-математичних наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Україна); **Колодязний В. М.**, доктор фізико-математичних наук, професор, Харківський національний автомобільно-дорожній університет (Україна); **Рожицький М. М.**, доктор фізико-математичних наук, професор, Харківський національний університет радіоелектроніки (Україна); **Слесаренко А. П.**, доктор фізико-математичних наук, професор, Інститут проблем машинобудування ім. А. Н. Підгорного НАН України (Україна); **Семенова Н. В.**, доктор фізико-математичних наук, Інститут кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України (Україна); **Хіміч О. М.**, доктор фізико-математичних наук, професор, Київський університет імені Тараса Шевченка (Україна)

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ І СПОРТ

Виноградський Б. А., доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор, Львівський державний університет фізичної культури (Україна); **Передерій А. В.**, доктор наук з фізичного виховання і спорту, Львівський державний університет фізичної культури (Україна); **Рибак О. Ю.**, доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор, Львівський державний університет фізичної культури (Україна)

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Білогур В. Є., доктор філософських наук, професор, Мелітопольський державний університет ім. Богдана Хмельницького (Україна); **Воронкова В. Г.**, доктор філософських наук, професор, Запорізька державна інженерна академія (Україна); **Гаєвська О. Б.**, доктор філософських наук, професор, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана (Україна); **Карпенко И. В.**, доктор філософських наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Україна); **Карпенко Е. И.**, доктор філософських наук, професор, Харківський національний медичний університет (Україна); **Пунченко О. П.**, доктор філософських наук, професор, Одеська національна академія зв'язку ім. А. С. Попова (Україна); **Рижкова И. С.**, доктор філософських наук, професор, Запорізький національний технічний університет (Україна); **Шавкун И. Г.**, доктор філософських наук, професор, Запорізький національний університет (Україна); **Jan Zubelewicz**, Professor of Politechnika Warszawska (Poland)

ХІМІЧНІ НАУКИ

Anwar El-Shahawy, Professor of Assiut University (Egypt); **Roberto Fernandez-Lafuente**, Professor of Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Spain); **Mazeyar Parvinzadeh Gashti**, Professor of Université Laval (Canada); **Chang-Sik Ha**, Professor of Pusan National University (Korea); **Abubakr Idris**, Professor of King Khalid University (Saudi Arabia); **Do Hyun Kim**, Professor of Korea Advanced Institute of Science and Technology (Republic of Korea); **Fengshan Liu**, Professor of National Research Council (Canada); **Muhammad Mansha**, Professor of University of Engineering and Technology, Lahore (Pakistan); **Miguel Miranda**, Researcher at National Laboratory of Engineering and Geology (LNEG) (Portugal); **Edward Muntean**, Professor of University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine Cluj Napoca (Romania); **Susana Rodriguez-Couto**, Professor of CEIT (Spain); **Ajaya Kumar Singh**, Professor of Government VYT Post Graduate Autonomous College (India); **Hilal S. Wahab**, Professor of Al-Nahrain University (Iraq); **Abdelkader Zarrouk**, Full Professor of Mohammed First University (Morocco)

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Петрова І. А., доктор юридичних наук, Харківський національний університет внутрішніх справ (Україна); **Яковець І. С.**, доктор юридичних наук, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Стапіса Національної академії правових наук України (Україна); **Fernando Galindo**, University Zaragoza (Spain); **José Noronha Rodrigues**, Professor at Azores University (Portugal)

Міжнародна представленість та індексація журналу:

- РИНЦ
- CrossRef
- WorldCat
- DOAJ
- BASE
- ResearchBib
- DRJI
- CiteFactor
- OAII
- Ulrich's Periodicals Directory
- Scientific Indexing Services
- Sherpa/Romeo
- Advanced Science Index
- General Impact Factor (GIF)

Свідоцтво про державну
реєстрацію журналу
КВ № 21143-10943 ПР від 19.01.2015

Підписано до друку
30.04.2015 р.

Формат 60 × 84 1/8
Ціна договірна
Наклад 300 прим.

Контактна інформація
Тел.: +38 (057) 750-89-90
E-mail: sr7508990@gmail.com

Засновники
Харківська медична академія
післядипломної освіти
НВП ПП «Технологічний Центр»

Видавець
НВП ПП «Технологічний Центр»

Адреса
редакції та видавництва
бул. Шатилова дача, 4,
м. Харків,
Україна, 61145

Scientific Journal «ScienceRise» №5/1(10)2015

EDITOR IN CHIEF

Dmitriy Demin

Professor of National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»,
director of the Private Company «Technology Center» (Ukraine)

EDITORIAL BOARD

BIOLOGY

Izabela Konczak, PhD of New South Wales University, Sydney, Australia; **Maria Angelica Miglino**, Professor of University of Sao Paulo, Sao Paulo (Brazil); **Elżbieta Pogroszewska**, Professor of University of Life Sciences in Lublin (Poland); **Francisco Salzano**, Professor of genetics department, Biological Science Institute, Porto Alegre, RS, (Brazil); **Thomas Sawidis**, Professor of University of Thessaloniki, Thessaloniki (Greece)

VETERINARY

Oleksandra Berhilevych, Doctor of Veterinary Sciences, Professor of Sumy Nationality Agrarian University (Ukraine); **Victoria Kasianchuk**, Doctor of Veterinary Sciences, Professor of Sumy Nationality Agrarian University (Ukraine); **Mykola Kukhtyn**, Doctor of Veterinary Sciences of Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University (Ukraine); **Valerii Ushkalov**, Doctor of Veterinary Sciences, Professor of State Scientific control Institute of Biotechnology and Strains of microorganisms

MILITARY

Grigory Drobaha, Doctor of military Sciences, Professor of National Academy of the National guard of Ukraine, Kharkov (Ukraine); **Ievgen Smirnov**, Doctor of science, professor of Kharkov University of Air Force named after Kozhedub, Kharkov (Ukraine); **Alexandr Shmakov**, Doctor of military Sciences, Professor of National Academy of the National guard of Ukraine, Kharkov (Ukraine)

GEOLOGY & GEOGRAPHY

Vilina Peresadko, Doctor of Geographical Sciences, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine); **Vasil Suyarko**, Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, (Ukraine); **Alexander Kholoptsev**, Doctor of Geographical Sciences, Professor, Sevastopol Maritime Academy

HISTORY

Denys Solovianenko, PhD in History of National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute" (Ukraine)

MEDICINE

Marine Georgiyants, MD, Professor, Kharkiv Medical academy of Postgraduate Education (Editor in Chief) (Ukraine); **Liudmyla Bolotna**, MD, Professor, Kharkiv Medical academy of Postgraduate Education (Ukraine); **Mykola Klymenko**, MD, Professor, Kharkiv Medical academy of Postgraduate Education (Ukraine); **Oleksandr Khvysuk**, MD, Professor, Kharkiv Medical academy of Postgraduate Education (Ukraine); **Mustafa Afifi**, MD of Ras Al Khaima Medical University (UAE); **Edna Arcuri**, Professor of Universidade Guarulhos (Brazil); **Martina Bellini**, Professor of Università degli studi di Milano Bicocca; Clinica San Carlo, Paderno Dugnano–Milano (Italy); **Katarzyna Borowska**, Associate Professor of Medical University of Lublin (Poland); **Iqbal A. Bukhari**, Professor of University of dammam (Saudi Arabia); **Hubert Daisley**, Professor of University Of The West Indies (Trinidad and Tobago); **Razvigor Darlenski**, MD of Trakia University Stara Zagora (Bulgaria); **Mehmet Doganay**, Professor of Erciyes University (Turkey); **Roy George**, Professor of Griffith University, Queensland (Australia); **Maria Nascimento**, Professor of Rio de Janeiro State Federal University (Brazil); **Milos Jesenak**, Associate Professor, MD of Comenius University (Slovakia); **Prasanta Kumar Mitra**, Professor of Sikkim Manipal University, Gangtok, Sikkim (India); **Shalini Sharma**, Professor of Editor and proprietor Moksha Publishing House (India); **Jyan-Gwo Su**, Professor of National Chiayi University (Taiwan, Province of China); **Koichi Watanabe**, Assistant Professor of Kurume University School of Medicine, Kurume (Japan)

PEDAGOGY

Nadezhda Bilyk, PhD of pedagogical sciences, Professor of Poltava regional Institute of postgraduate pedagogical education named after M. V. Ostrogradsky (Ukraine); **Viktor Olijnik**, Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Education, Professor, State University «University of Educational Management» National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine); **Anatol Samodryns**, Doctor of Education, Associated Professor; Professor of Dnepropetrovsk National University of Oles Gonchar (Ukraine); **Oleksandr Udod**, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Historical Sciences, professor, Institute of History of Ukraine National Academy of Science of Ukraine (Ukraine); **Lidiya Khomych**, doctor of pedagogical sciences, professor, Institute of Pedagogical and Adult Education National Academy Pedagogical Science of Ukraine (Ukraine); **Eugenija Chernyshova**, Doctor of Education, professor, State University «University of Educational Management» National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine); **Alejandro Álvarez Nobell**, Professor, Universidad Nacional de Córdoba (Argentina); **Liberato Cardellini**, Professor, Università Politecnica delle Marche (Italy); **Salih Çepni**, Professor, Uludag University (Turkey); **M. Carmen Fonseca-Mora**, Professor, University of Huelva (Spain); **José A. García del Castillo**, Professor, University Miguel Hernández de Elche (Spain); **Bilal Güneş**, Professor, Gazi University (Turkey); **İzzet Kara**, Professor, Pamukkale University (Turkey); **Carmen Marta-Lazo**, Professor, University of Zaragoza (Spain); **Jacinta Opara**, Professor, Universidad Azteca (Mexico)

TECHNICAL SCIENCES

Vitaly Vlasovets, Doctor of Technical science, Professor of Kharkov National Technical University Agriculture P. Vasilenko (Ukraine); **Andrey Gordeev**, Doctor of Technical science, Professor of Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy (Ukraine); **Yuriy Dotsenko**, Candidate of technical sciences of National metallurgical academy of Ukraine (Ukraine); **Nikolay Ryabchikov**, Doctor of Technical science, Professor of Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy (Ukraine); **Vadim Selivorstov**, Doctor of Technical science, Professor of National metallurgical academy of Ukraine (Ukraine); **Roman Trishch**, Doctor of Technical science, Professor of Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy (Ukraine); **Ivan Chervony**, Doctor of Technical Sciences, Professor, Zaporozhye State Engineering Academy (Ukraine); **Wei-Ting Chen**, National Yunlin University of Science and Technology (Taiwan)

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

Yuriy Gandel, Doctor of Physical and mathematical sciences, Professor of V.N.Karazin Kharkiv National University (Ukraine); **Volodymyr Kolodiaznyi**, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor of Kharkiv National Automobil and Highway University (Ukraine); **Mykola Rozhitskii**, Doctor of Physical and mathematical sciences, Professor of Kharkiv National University of Radio Electronics (Ukraine); **Natalia Semenova**, Doctor of Physical and mathematical sciences of V. M. Glushkov Institute of Cybernetics of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine); **Anatoly Slesarenko**, Doctor of Physical and mathematical sciences, Professor of A. N. Podgorny Institute for Mechanical Engineering Problems of NAS of Ukraine (Ukraine); **Alexander Khimich**, Doctor of Physical and mathematical sciences, Professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Bogdan Vynogradskyi, Doctor of Science in Physical Education and Sports, Professor of Lviv State University of Physical Culture, Lviv (Ukraine); **Alina Perederiy**, Doctor of Science in Physical Education and Sports of Lviv State University of Physical Culture (Ukraine); **Oleg Ribak**, Doctor of Science in Physical Education and Sports, Professor of Lviv State University of Physical Culture, Lviv (Ukraine)

PHILOSOPHY

Vlada Bilogur, Doctor of Philosophy, Professor of Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnitsky (Ukraine); **Valentina Voronkova**, Doctor of philosophy, Professor of Zaporozhye State Engineering Academy (Ukraine); **Oksana Gayevska**, Professor of National Economic University (Ukraine); **Ivan Karpenko**, Doctor of the Philosophy Science, Professor of Kharkiv National V. N. Karazin University (Ukraine); **Kateryna Karpenko**, Doctor of the Philosophy Science, Professor of Kharkiv National Medical University (Ukraine); **Oleg Punchenko**, Doctor of Philosophy, Professor of Odessa National Academy of Telecommunication named after A. S. Popov (Ukraine); **Irina Rizhova**, Doctor of Philosophy, Professor of Zaporizhzhya National Technical University (Ukraine); **Iryna Shavkun**, Doctor of Philosophy, Professor of Zaporizhzhya National University (Ukraine); **Jan Zubelewicz**, PhD, professor (Poland)

CHEMISTRY

Anwar El-Shahawy, Professor of Assiut University (Egypt); **Roberto Fernandez-Lafuente**, Professor of Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Spain); **Mazyar Parvinzadeh Gashiti**, Professor of Université Laval (Canada); **Chang-Sik Ha**, Professor of Pusan National University (Korea); **Abubakr Idris**, Professor of King Khalid University (Saudi Arabia); **Do Hyun Kim**, Professor of Korea Advanced Institute of Science and Technology (Republic of Korea); **Fengshan Liu**, Professor of National Research Council (Canada); **Muhammad Mansha**, Professor of University of Engineering and Technology, Lahore (Pakistan); **Miguel Miranda**, Researcher at National Laboratory of Engineering and Geology (LNEG) (Portugal); **Edward Muntean**, Professor of University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine Cluj Napoca (Romania); **Susana Rodriguez-Couto**, Professor of CEIT (Spain); **Ajaya Kumar Singh**, Professor of Government VYT Post Graduate Autonomous College (India); **Hilal S. Wahab**, Professor of Al-Nahrain University (Iraq); **Abdelkader Zarrouk**, Full Professor of Mohammed First University (Morocco)

URISPRUDENCE

Iryna Petrova, Doctor of Law Sciences, Kharkiv National University of Internal Affairs (Ukraine); **Iryna Iakovets**, Doctor of legal Sciences, Institute for the study of crime problems of a name of academician Stashis National Academy of legal Sciences of Ukraine (Ukraine); **Fernando Galindo**, University Zaragoza (Spain); **José Noronha Rodrigues**, Professor at Azores University (Portugal)

Journal's international indexing

Establishers

Kharkiv Medical academy of
Postgraduate Education
SPC PC «TECHNOLOGY CENTER»

Publisher

SPC PC «TECHNOLOGY CENTER»

Editorial office's and publisher's address

Shatilova dacha st., 4, «Kharkiv,
Ukraine, 61145»

▪ РИНЦ

- CrossRef
- WorldCat
- DOAJ
- BASE
- ResearchBib
- DRJI
- CiteFactor
- OAII
- Ulrich's Periodicals Directory
- Scientific Indexing Services
- Sherpa/Romeo
- Advanced Science Index
- General Impact Factor (GIF)

State Registration

Certificate of the journal
KB № 21143-10943 ПР from
19.01.2015

Signed for publication on

30.04.2015

Format 60×84 1/8

Price is negotiable

Circulation 300 copies

Contact information

Tel: +38 (057) 750-89-90
E-mail: sr7508990@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА А. С. МАКАРЕНКА В СВІТЛІ СУЧASNІХ ПІДХОДІВ ДО ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ШКОЛИ В. Г. Данькевич	54
OUTLOOK ON TEACHING SCHOOL SCIENCE FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT Jacinta A. Opara	57
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ В. Б. Броннікова	63

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ Л. І. Яковенко, С. М. Приходько	67

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ПРИЧИНИ, ОЗНАКИ, МЕТОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ О. В. Полковенко, Г. В. Кобеньок, Т. В. Полковенко	71
ЗАХИСНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРОЕКЦІЇ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З САМОСПРИЙНЯТТЯМ ОСОБИСТОСТІ О. М. Тохтамиш	74

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

PECULIARITIES OF SCIENTIFIC STYLE IN SCIENTIFIC CHEMICAL TEXTS S. Bobrovnyk	79
НОНКОНФОРМІСТСЬКИЙ ДИСКУРС ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИХАЙЛИНИ КОЦЮБИНСЬКОЇ С. Г. Бугай	82
THE SUBORDINATE CONCEPT ‘MARKETING’ IN THE CONTEMPORARY BUSINESS ENGLISH DISCOURSE L. Naumenko	87

Полковенко Ольга Володимирівна, кандидат біологічних наук, доцент, кафедра анатомії і фізіології людини, Інститут людини Київського університету ім. Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053
E-mail: tpluso@ukr.net

Кобен'юк Георгій Васильович, викладач, кафедра анатомії і фізіології людини, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

Полковенко Тарас Вікторович, кандидат філологічних наук, доцент, кафедра реклами і зв'язків з громадськістю, Гуманітарний Інститут Київського університету ім. Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

УДК 159.923.2

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.42807

ЗАХИСНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРОЕКЦІЇ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З САМОСПРИЙНЯТТЯМ ОСОБИСТОСТІ

© О. М. Тохтамиш

У статті зробленій аналіз класичних та сучасних концепцій проекції як захисного психологічного механізму, проведено емпіричне дослідження його зв'язку з вербально-оцінювальним компонентом сприймання людиною самої себе. Встановлений значущий зв'язок певних показників прояву дій захисного психологічного механізму проекції з окремими характеристиками особистісного самосприйняття

Ключові слова: проекція, захисний механізм, глибинна психологія, тривога, особистість, вербальна оцінка, самосприйняття, несвідоме, самооцінка, відповідальність

The classical and contemporary concepts of projection as defense psychological mechanism is conducted are analyzed; empirical investigation of its connection with the verbal-evaluated component of self-perception is conducted. A significant connection of some criteria of influence demonstration of defense psychological mechanism of projection with some moments of low self-perception is determined

Keywords: projection, defense mechanism, depth psychology, anxiety, personality, verbal evaluation, self-perception, unconscious, self-esteem, responsibility

1. Вступ

Поняття механізмів психологічного захисту, яке було запропоновано засновником психоаналізу З. Фройдом, продовжує використовуватися та відіграє свою роль в розумінні психічної діяльності людини в парадигмі глибинної психології та психотерапії. Одним з таких механізмів є проекція. Дослідження взаємодії цього захисного механізму залишається актуальним, зокрема, стосовно закономірностей сприйняття та самосприйняття людини себе і зовнішнього світу.

2. Постановка проблеми

Вплив класичних психологічних концепцій на розвиток сучасної психології асимілюється психотерапевтичним середовищем та практикою психологічного супроводу людини. Сприйняття людиною себе з великою вірогідністю залежить від проявів дій захисних психологічних механізмів. Метою цієї статті є аналіз класичних і сучасних концепцій, які пояснюють дію проекції як захисного психологічного механізму, особливостей його функціонування і впливу на поведінку та адаптивні функції психіки, дослідження зв'язку проекції як механізму психічного захисту з особливостями сприйняття людиною самою себе.

3. Літературний огляд

В психоаналітичній парадигмі під проекцією розуміється операція виділення та локалізації в іншій людині чи в іншій речі тих якостей, почуттів, бажань, які суб'єкт не визнає або відхиляє в самому собі. На відміну від інших підходів до розуміння терміну проекція, цей тип проекції називають класичною, або захисною проекцією. Проекція є дуже давнім з походженням механізмом захисту, який виявляється, зокрема, при параної (в класичному психоаналізі психологічний механізм проекції з самого початку пов'язувався з таким розладом як параноя), але також і при "нормальному" мисленні (наприклад – забобони) [1].

В ранніх роботах З. Фройда проекція постає як первинний захист, пов'язаний з неправильним використанням звичайного психічного механізму, наприклад, винесенням назовні джерела незадоволення. Параної проектує назовні болісні уявлення, а вони повертаються до нього у вигляді дорікань до себе: "... дійсні змісті залишаються тими ж самими, змінюються лише їх місце всередині загального цілого" [2]. Проекція при параної трактується як первинний захисний механізм, в своїй суті протилежний витісненню при неврозі нав'язливості. При цьому неврозі первинний захист являє собою витіснення в

несвідоме всієї сукупності патогенних спогадів і заміщення їх «первинним симптомом захисту» – недовірою до самого себе. При параної ж первинний захист діє інакше: витиснення тут також має місце, однак воно спрямоване у зовнішній світ, а первинний симптом захисту виступає у вигляді недовіри до інших людей. Стан марення виглядає тоді як невдалий захист і «повернення» того, що було витиснено назовні [1].

В більш пізніх роботах З. Фройд описував фобічну організацію психіки як справжню проекцію власного "небезпечного" потягу, який відчувається як щось небезпечне, на реальність: людина веде себе так, немов небезпека зростання тривожного страху зумовлена не динамікою потягів, а зовнішнім сприянням, і, отже, можна реагувати на цю зовнішню небезпеку спробами втечі та фобічним ухиленням від небезпеки. Проекція виступає, таким чином, як первинний засіб захисту від внутрішніх збуджень, які можуть бути занадто сильними і тому неприємними, і тоді суб'єкт проектує їх назовні, щоб ухилитися, захиститися від них. У цього рішення є, однак, своя вада: відтепер суб'єкт змушений безроздільно вірити в щось, підпорядковане законам реального світу.

З. Фройд також бачив цей же механізм в так званій «проективній ревності», яку він відрізняв як від «нормальної» ревності, так і від параноїального марення ревності. Суб'єкт захищається від власних бажань невірності, ставлячи невірність в провину дружині; тим самим він переносить увагу з власного несвідомого на несвідоме іншої людини, часом досягаючи глибокого розуміння цієї людини одночасно з повним нерозумінням самого себе. Тому інколи неможливо (і завжди безрезультатно) спростовувати проекцію як помилку сприяння [1].

З іншого боку, З. Фройд неодноразово підкреслював нормальності проекційного механізму, він бачив проекцію в забобонах, міфах, анімізмі. Анімістські вірування нерідко пояснювали нездатністю первісних людей помислити природу інакше як за образом людини; те ж відноситься і до міфології: нерідко стверджують, що стародавні «проектували» на природу людські якості і пристрасті. Таке уподібнення спирається на відмову визнати щось: демони і духи втілюють не що інше, як погані людські бажання.

З. Фройд вважав, що проекція (разом з інтроекцією) відіграє важливу роль у виникненні протилежності між суб'єктом (Я) і зовнішнім світом. В науковій дискусії на питання щодо того, чи передбачає проекція-інтроекція вже існуюче розрізнення внутрішнього та зовнішнього або ж сама створює його, давались різні відповіді. Анна Фрейд вважала що проекція та інтроекція виникають після відокремлення Я від зовнішнього світу. На думку М. Кляйн, діалектика інтроекції-проекції «хороших» і «поганих» об'єктів є основою для подальшого розрізнення внутрішнього і зовнішнього [1].

Психоаналітик Ш. Ференці запропонував критерій розмежування неврозів та психозів, а саме: для неврозів характерним є використання механізму інтроекції, а для психозів – проекції [3].

Аналітична психологія К. Г. Юнга розуміє проекцію як атрибут певних архетипів, які знаходяться поза Я. Такими є, зокрема, архетип Матері, і особливо – архетип Тіні, на який проектується витиснені власні особливості, бажання і дії, наприклад ті, які пов'язані з соціальними нормами в конфлікті або соромом, щоб відмежуватися від цього. Цей захисний механізм, за К. Юнгом, часто призводить до переслідування меншин, соціальних конфліктів, війн. Ще один прояв проекції полягає в знаходженні власних думок та переконань в ідеях відомих особистостей для надання їм обґрунтування і ваги. К. Юнг вважав, що неприйнятні частини особистості, представлені в архетипі Тіні, з особливою ймовірністю можуть призвести до проекції, як на особистісному, так і на національному та міжнародному рівнях. З іншого боку, за К. Юнгом, всі проекції провокують зворотні проекції, якщо об'єкт не усвідомлює якостей проектованого на нього суб'єкта. Таким чином, все неусвідомлене у реципієнта буде проектуватися назад на проектора, приймаючи форму взаємодії [4].

За Ф. Перлзом, проекція – це риса, установка, ставлення, почуття або фрагмент поведінки, яка насправді належить особистості, але не відчувається нею як така та приписується об'єктам чи людям в оточенні й переживається особистістю такою, що спрямована ззовні на неї, а не навпаки. У проекціях людина усвідомлює імпульс і усвідомлює об'єкт в середовищі, але не ототожнює себе зі своїм агресивним наміром і не здійснює його, в результаті вона втрачає відчуття того, що це її імпульс. Людина залишається бездіяльною і, сама цього не розуміючи, чекає вирішення своїх проблем ззовні. Ці механізми є невротичними, тільки якщо є недоречними і постійними, вони стають хворобливими, якщо виникає структурна фіксація на якомусь неможливому або неіснуючому об'єкті, втраті усвідомлювання, блокування інтеграції. Вони можуть бути корисними і здоровим, якщо вживаються тимчасово і в певних обставинах [5].

Ф. Перлз також розглядає механізм проекції з точки зору прийняття чи відкидання людиною відповідальності, на його думку проекція пов'язана з тенденцією зробити середовище відповідальним за те, що виходить з самої людини. Зокрема, параноїк стає нездатним прийняти на себе відповідальність за власні ілюзії, бажання і почуття, приписує їх об'єктам або людям в свою середовищу. Переконаність в тому, що його переслідують, фактично є твердженням про те, що він хотів би переслідувати інших. Невротик використовує механізм проекції не тільки по відношенню до зовнішнього світу, він користується ним і по відношенню до себе самого. Він відчуває від себе не тільки власні імпульси, а й частини себе, в яких виникають ці імпульси. Замість активного ставлення до подій власного життя, суб'єкт, що проектує, стає пасивним об'єктом, жертвою обставин. Таким чином в проекції ми переносимо межу між собою і рештою світу трохи "на свою користь", що дає можливість знімати з себе відповідальність, заперечуючи приналежність собі тих аспектів особистості, з якими

нам важко примиритися, які здаються нам непривабливими або образливими. Невротик, який проектує, нездатний розрізняти межі власної цілісності особистості, які дійсно належать йому самому, і те, що нав'язано йому ззовні [6].

Розглядаючи механізм проекції, К. Уілбер зазначає: коли ми приписуємо свої власні якості іншим людям до того ступеня, при якому втрачаємо усвідомлення цих якостей в нас самих, то вже більше не відчуваємо цих аспектів як своїх власних, і тому ніколи не використовуємо їх, не здійснюємо та не задовольняємо їх: основи для нашої діяльності, тим самим, виявляються звуженими, скороченими та фрустрованими. Ці грани здаються принадженими зовнішньому середовищу, оскільки ми віддали свою енергію іншим, і тому ця енергія тепер виявляється оберненою проти нас, немов бумеранг. Ми втрачаємо її в самих собі і «бачимо її» в оточенні, де вона загрожує нашому буттю. При цьому замість імпульсу до дії ми будемо відчувати тиск до цієї дії, замість внутрішнього спонукання – зовнішнє гоніння, замість інтересу – примус, замість бажання – обов'язок. Наша енергія залишається нашою, але її джерело буде здаватися таким, що знаходиться поза нами, і тому замість володіння даною енергією ми відчуваємо себе притиснутими нею, побитими тим, що тепер сприймається як «зовнішні» сили, так що ми тепер стаємо безжалісно веденими, немов беспорядна марionетка – оточуючим середовищем, яке, як нам бачиться, грає роль ляльковода.

Коли ми не визнаємо деякі свої негативні тенденції, ми проектуємо їх назовні і, таким чином, населяємо свій світ вигаданими, але вельми жахливими страховиськами, демонами й примарами: нас лякають власні тіні. За допомогою проекції ми відокремлюємо і відчужуємо деякі свої тенденції, – ми забуваємо їх, а потім забуваємо і про те, що ми забули їх. Механізм проекції відображується також на емоційності та чуттєвості людини, зокрема, як стверджує К. Уілбер, тривога є не що інше як заблоковане та спроектоване збудження інтересу [7].

За класифікацією Н. Мак-Вільямса проекція відноситься до первинних, примітивних механізмів, хоча може мати й більш "зрілі" форми [8]. В дослідженні розвитку цього механізму в дитячому та юнацькому віці відзначається тенденція до поступового зростання проявів дій цього механізму у порівнянні з іншими по мірі дорослішання [9].

4. Зв'язок ступеню прояву захисного механізму проекції з вербально-оцінвальними показниками характеристик самосприйняття особистості

В емпіричній частині нами було проведено дослідження захисних психологічних механізмів, зокрема, проекції за допомогою опитувальника Плутчіка-Келлермана-Конте. Він вимірює певний спектр проявів дій захисних механізмів індивіда, ступінь використання індивідом різних механізмів захисту та відомий також як тест Індекс життевого стилю (Life Style Index). Цей інструментарій докладно описаний Р. Плутчіком із співавторами [10] і адаптований С. С. Романовою та Л. Р. Гребенниковим [11].

Проекцію автори опитувальника описують як процес, за допомогою якого неусвідомлювані і неприйнятні для особистості почуття і думки локалізуються зовні, приписується іншим людям і таким чином стають ніби вторинними. Негативний, такий, що соціально, як правило, не схвалюється, відтінок випробуваних почуттів і властивостей, наприклад, агресивність нерідко приписується оточуючим, щоб виправдати свою власну агресивність або недоброзичливість, які проявляються немов би в захисних цілях. Іншим прикладом може бути святенництво, коли людина постійно приписує іншим власні аморальні прагнення. Рідше зустрічається такий вид проекції, коли значущим особам (частіше з мікросоціального оточення) приписуються позитивні, соціально схвалювані почуття, думки або дії. Наприклад, вчитель, який не проявив особливих здібностей у професійній діяльності, схильний наділяти улюблена учня талантом саме в цій області, неусвідомлено прославляючи цим самим і себе [10].

Дослідження самосприйняття, тобто, сприйняття людиною самої себе, проводилося в вербальному варіанті за допомогою модифікації тесту дводцяти висловлювань М. Куна та Т. Макпартленда [12]. В цій модифікації пропонується за 12 хвилин записати на папері якомога більше відповідей на запитання "Хто Я?". Після цього пропонувалось оцінити кожну з відповідей-характеристик як позитивну, негативну, таку, яка і подобається й ні одночасно, чи таку, яку важко визначити з цієї точки зору. Групове обстеження дозволило забезпечити анонімність та більшу відвертість при виконанні тесту.

В дослідженні взяли участь 46 осіб обох статей віком від 20 до 50 років.

Статистична обробка проводилася за допомогою кореляційного аналізу рангових кореляцій Спірмена. Результати значущих кореляцій представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Статистичні показники значущих кореляцій показника проекції як захисного механізму психіки з іншими характеристиками

Характеристика	Показник кореляції
% позитивних оцінок себе	$r_s=0,393^*$
% відповідей з різнополюсним (+-) типом оцінок	$r_s=0,352^*$
Кількість відповідей, пов'язаних з сімейною роллю	$r_s=-0,309^*$
Кількість відповідей, пов'язаних зі статевою роллю	$r_s=-0,296^*$

Примітка: * – кореляція, значуча на рівні 0,05

5. Апробація результатів дослідження

В результаті статистичного аналізу виявлено значущий зворотний кореляційний зв'язок між проявом захисного механізму проекції та відсотковим співвідношенням позитивних оцінок до загальної кількості оцінок відповідей респондентів за тестовою методикою Т. Куна та Т. Макпартленда. Ці вказані вище взаємозалежності свідчать про тенденцію до

більш негативного оцінювання себе респондентами з високим рівнем дії захисного механізму проекції у порівнянні з іншими респондентами. Якщо згадати, що типологічно механізм проекції є властивим для осіб з застригаючим, афективно-рігідним типом акцентуації [13] та, як відзначає Березін зі співавт. [14], такий тип здебільш застригає на негативно заряджених почуттях, можна припустити, що це приводить до розвитку в них такої риси, як незадоволеність собою і виражається в більш частому негативному оцінюванні себе у порівнянні з іншими групами.

Слід зазначити, що тенденція до зниження позитивних оцінок себе спостерігається також при виражених проявах дії захисного механізму регресії [15], хоча прояв дії цих двох захисних механізмів не підтверджує значущого статистичного зв'язку між ними.

Тенденція до збільшеної кількості "різнополюсних" оцінок у сприйманні себе серед осіб з частим проявом дії механізму проекції говорить про те, що особи з високими проявами дії цього захисного механізму мають склонність до диференціювання у оцінках сприймання своїх соціальних ролей, проявів та характеристик, вірогідно, в залежності від ситуації та інших факторів. В якісь мірі така оцінка є своєрідним відстороненням, дистанціюванням та відчуженням, а в патологічних випадках, ймовірно, може трансформуватися в тенденцію до резонерських суджень.

Ще один значущий, також зворотний, кореляційний зв'язок між психологічним механізмом проекції та кількістю відповідей на питання "Хто я?", що мають зв'язок зі статевою та сімейною роллю, може означати склонність індивіда з високим рівнем цього захисту уникати відповіальності, яку несе прийняття такої ролі. В переважній більшості ситуацій дія захисного механізму проекції супроводжується відсутністю тенденцій до вербалізації статевої та сімейної ролі.

6. Висновки

Таким чином, захисний психологічний механізм проекції в своїй основі не усвідомлюється особистістю, він належить до захистів первинного, "примітивного" типу, хоча в процесі особистісного росту та психотерапевтичного супроводу людина здатна усвідомлювати власні проекції та приймати за них відповіальність. Високі показники за цим типом захисту супроводжуються тенденцією до зниження самооцінки, збільшення "різнополюсних" оцінок понять, які характеризують власне Я та склонністю до уникання характеризувати себе в по-няттях, пов'язаних зі статевою принадлежністю та сімейними ролями.

Література

- Лапланш, Ж. Словарик по психоаналізу [Текст] / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталіс. – М.: Вища школа, 1996. – 623 с.
- Freud, S. Weitere Bemerkungen über die Abwehrneuropsychose. Book I [Text] / S. Freud. – Freud S. Gesammelte Werke, London: Imago Publishing Co. Ltd., 1991. – P. 379–406.
- Ференци, Ш. Теория и практика психоанализа [Текст] / Ш. Ференци. – СПб.: Университетская книга, ПЕР СЭ, 2000. – 320 с.
- Юнг, К. Человек и его символы [Текст] / К. Юнг. – М.: Серебряные нити, 2006. – 352 с.
- Перлз, Ф. Опыт психологии самопознания [Текст] / Ф. Перлз, Р. Хефферлин, П. Гудмэн. – М.: Гиль-Этель, 1993. – 240 с.
- Перлз, Ф. Гештальт-подход и Свидетель терапии [Текст] / Ф. Перлз. – М.: Либрис, 1996 – 240 с.
- Wilber, K. The Spectrum of Consciousness [Text] / K. Wilber. – Wheaton, IL: Quest Books Theosophical Publishing House, 1993. – 385 р.
- Мак-Вільямс, Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе [Текст] / Н. Мак-Вільямс. – М: Класс, 1998. – 480 с.
- Cramer, Ph. The development of defense mechanisms: Theory, research and assessment [Text] / Ph. Cramer. – New York: Springer-Verlag, 1991 – 234 р.
- Plutchik, R. A structural theory of ego defenses and emotions [Text] / R. Plutchik, H. Kellerman, H. R. Conte; C. E. Izard (Ed.). — Emotions in personality and psychopathology. – New York: Plenum Press, 1979. – P. 227–257. doi: 10.1007/978-1-4613-2892-6_9
- Романова, Е. С. Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика [Текст] / Е. С. Романова, Л. Р. Гребенников. – Мытищи: Талант, 1996 – 144 с.
- Румянцева, Т. В. Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре [Текст] / Т. В. Румянцева. – СПб.: Речь, 2006. – 176 с.
- Леонгард, К. Акцентуированные личности [Текст] / К. Леонгард. – К.: Вища школа, 1989. – 375 с.
- Березін, Ф. Б. Методика многостороннего исследования личности [Текст] / Ф. Б. Березін, М. П. Мирошников, Р. В. Рожанец. – М.: Медицина, 1976. – 186 с.
- Тохтаміш, О. М. Психологічний механізм регресії та його зв'язок із самосприйняттям особистості [Текст] / О. М. Тохтаміш // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костиюка. – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2012. – Том. X; Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 23. – С. 647–657.

References

- Laplanche, J., Pontalis, J.-B. (1988). The language of psychoanalysis. Karnak Book, 528.
- Freud, S. (1991). Gesammelte Werke. Weitere Bemerkungen über die Abwehrneuropsychose. London: Imago Publishing Co. Ltd., 379–406.
- Ferenczi, S. (2000). Teoriya i praktika psichoanaliza [Theory and Practice of Psychoanalysis]. St. Petersburg, Russia: University Book, 320.
- Young, C. G. (1964). Man and his Symbols. New York, NY: Dell Publishing, 318.
- Perls, F., Hefferline, R., Goodman, P. (1959). Gestalt Therapy. Excitement and Growth in the Human Personality, New York: Julian Press, 229.
- Perls, F. (1973). The Gestalt Approach and Eye Witness to Therapy. Palo Alto, CA: Science and Behavior Book, 240.
- Wilber, K. (1993). The Spectrum of Consciousness. Wheaton, IL: Quest Books Theosophical Publishing House, 385.
- McWilliams, N. (1994). Psychoanalytic diagnosis: Understanding personality structure in the clinical process. New York: The Guilford Press, 426.

9. Cramer, Ph. (1991). The development of defense mechanisms: Theory, research and assessment. New York, NY: Springer-Verlag, 234.
10. Plutchik R., Kellerman, H., Conte, H.R. (1979). A structural theory of ego defenses and emotions in: Izard, C. E. Ed. Emotions in personality and psychopathology. New York, NY: Plenum Press, 227–257. doi: 10.1007/978-1-4613-2892-6_9
11. Romanova, E. S., Grebennikov, L. P. (1996). Mechanizmy psihologicheskoy zaschityi: genezis, funktsionirovaniye, diagnostika [Psychological defence mechanisms: genesis, functioning, diagnostics]. Myitischi, Russia: Talant, 144.
12. Rumyantseva, T.V. (2006). Psihologicheskoe konfliktirovanie: diagnostika otnosheniy v pare [Psychological counselling: Diagnostics of relations in the pair]. St. Petersburg, Russia: Rech, 176.
13. Leonhard, K. (1976). Akzentuierte Persönlichkeit. 2. Aufl. Berlin, VEB Volk und Gesundheit, 328.
14. Berezin, F. B., Miroshnikov, M. P., Rozhanets, R. V. (1976). Metodika mnogostoronnego issledovaniya lichnosti [Method of multilateral study of personality]. Moscow, Russia: Meditsina, 186.
15. Tokhtamysh, O. M. (2012). Psihologichniy mehanizm regresiyi ta yogo zv'yazok iz samospriynyattym osobistosti [Regression as a psychological defense mechanism and its relation to the self-perception of the individual]. Actual Problems of Psychology: Scientific Papers of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology, Kyiv, Ukraine. 10 (23), 647–657.

Рекомендовано до публікації д-р психол. наук Лозова О. М.
Дата надходження рукопису 29.04.2015

Токтамыш Олександр Михайлович, доцент, кандидат психологічних наук, кафедра практичної психології, Київський університет ім. Бориса Грінченка, пр. Тичини, 17, м. Київ, Україна, 02152
E-mail: tokhtamysh@gmail.com